

Gülərə Hüseyn qızı Məmmədova²⁶
İNGİLİS DİLİ YENİ VARIANTLARDA

İngilis dili bu gün dünyada ən geniş yayılmış dillərdəndir. D.Kristal Hazırda dünyada ingilis dilində 427 milyondan çox insan danışır [2, s. 289].

İngilis dili haqqında danışılarda üç cəhətə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır:

1. İngilis dilini birinci dil kimi danışanların sayı.

2. İngilis dilini ikinci dil kimi danışanların sayı. Burada öz ana dilindən başqa ingilis dilindən ikinci ünsiyyət dili kimi istifadə edənlər nəzərdə tutulur.

3. Nəhayət, ingilis dilini xüsusi məqsədlər üçün öyrənənlərin sayı. Bütün bunları bir yerə toplasaq, onda ingilis dilinin müasir dünyada qlobal dilə çevrildiyinin şahidi olarıq.

Hazırda bütün ölkələrdə ingilis dilinin rolu birmənalı şəkildə qəbul edildiyindən onu qlobal dil hesab edirlər [2, s. 2].

İngilis dilinin qlobal dil kimi digər ölkələr tərəfindən qəbul edilməsinin iki yolu var: rəsmi dil kimi təsbit edilməsi; təhsildə rəsmi dil kimi qəbul edilməsi.

Hazırda ingilis dili dünyanın 100 ölkəsində xarici dil kimi tədris olunur. D.Kristalın yazdığına görə, 1996-cı ildə Əlcəzairdə ingilis dili fransız dilini sıxışdırıb aradan çıxartdı [2, s. 4].

1990-cı illərdə dünya əhalisinin təxminən 1,2-1,5 milyardı ingiliscə danışdı. Ancaq yuxarıda deyildiyi kimi, bu məsələdə say göstəricisi həlledici ola bilməz. Məsələn, Çində eyni vaxtda 8 müxtəlif dildə danışılarsa da və 1,1 milyard ümumi yazı sistemi kimi heroqliflərdən istifadə etsə də, o, bir dil kimi qlobal dil səviyyəsinə yüksələ bilmədi.

Beləliklə, biz qloballığı şərtləndirən amillərin üzərinə gəlirik. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, qloballığın müəyyənləşməsində say amili həlledici amil ola bilməz. Müqayisə üçün latın dilinə nəzər salaıq. Roma imperiyası dövründə latın dili beynəlxalq dil idi. Ona görə yox ki, bu dildə danışanların sayı çox idi. Ancaq bilirik ki, latın dili beynəlxalq dil kimi həyatın bütün sahələrində işləyirdi.

Dil situasiyasının müasir anlamı, o cümlədən müasir dünyada ingilis dilinin sosial statusu xüsusi elmi ədəbiyyatdan, hər şeydən əvvəl, Böyük Britaniya və ABŞ-dakı dil situasiyası haqqında göstəricilərin ümumiləşdirilməsini tələb edir. İngilis dilinin qlobal dilə çevrilməsinin əsas səbəblərini D.Kristal aşağıdakı amillərlə əlaqələndirir: İngiltərənin müstəmləkələri, siyasi və işgüzar mühitdə, hər şeydən əvvəl, kompüter texnologiyası və əyləncə sənayesində Amerikanın güclü təsiri. Bundan başqa, beynəlxalq ticarətdə, biznesdə, diplomatiyada, təhlükəsiz məsələlərində, kütləvi kommunikasiya vasitələrində, mətbuat və mədəniyyət mübadilələrində və beynəlxalq əməkdaşlığın digər sahələrində Beynəlxalq ünsiyyət dilinə olan zəruri ehtiyac [3, s. 65].

Dil formalarının variativliyi müxtəlif ölkələrdə yayılmış və hər bir ərazidə öz tarixinə malik olan bütün dillər, xüsusilə ingilis dili kimi inkişaf etmiş ədəbi dil üçün tam xarakterikdir. Varitivlik, bir qayda olaraq, sosial xarakter daşıyır, çünki o, sosial baxımdan məhdudlaşmış müəyyən dil cəmiyyətinin üzlərinin ünsiyyət prosesi ilə birbaşa bağlıdır. Yeni mahiyyəti yaranması ilə nəticələnməyən variativlik əsas etibarilə bu və ya digər səsə tələffüzdəki dəyişmələrlə və leksik layın inkişafı, nisbətən zəif dərəcədə isə dilin qrammatik quruluşu ilə əlaqələnməmişdir. Buna görə də müasir ingilis dilinin şifahi formaları yazılı formaları ilə müqayisədə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər.

İngilis dilinin tələffüz variativliyi müasir sosiolingvistik nəzəriyyələrdə iki aspektdən nəzərdən keçirilir: bir tərəfdən, dilin inkişafında meyillərin təzahürü kimi, digər tərəfdən, identifikasiya (eyniləşdirmə) vasitəsi və danışan-dinləyənin şəxsiyyətinin sosialda koqnitiv inkişafı kimi nəzərdən keçirilir.

Tarixi faktların təhlili göstərir ki, dilin variantlara parçalanması yüzillərlə baş verən prosesdir. Geniş yayılmamış ikinci variantın ilkin təzahürü mühakimə edilə bilər və konservativ, daha nüfuzlu variantına qarşı qoyula bilər. Buna görə də ondan düşünülmüş və ya düşünülməmiş şəkildə istifadə edən dil daşıyıcıları onların tələffüz xüsusiyyətlərinin sosial-mədəni səviyyəsini səciyyələndirən xüsusi markerlərə malik olurlar. Müasir lingvistik müstəvidə danışq aktında özünü büruzə verən bu növ informasiya indeks adlandırılır, çünki o, tanıtmaya, yəni şəxsiyyətin identifikasiyasına xidmət edir [4, s. 108].

İngilis dilinin qlobal dilə çevrilməsindən danışarkən mütəxəssislər bir məsələyə xüsusi münasibət bildirməyi vacib sayırlar. Bizə qlobal dil lazımdır? Məlumdur ki, yüz illər boyu tərcümə interaktiv ünsiyyət vasitəsi kimi mühüm rol oynayıb və hazırda da oynamaqdadır. Ümumilikdə götürüldükdə isə, adətən, iki və ya üç dil qrupu üz-üzə gəlir və bundan asılı olaraq ikidillilik (bilinqvizm) və ya üçdillilik (trilingvizm) formalaşır. Ənənəvi olaraq bu mənada "lingua franca"dan danışılır.

Hazırda dünyada qeyri-adi fəallıq və işgüzarlıq duyulmaqdadır. Dünyada saysız-hesabsız tədbirlər, gediş-gəlişlər xalqların və ölkələrin ardıcıl təmaslarına, iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrinə müxtəlif səviyyələrdə münbit şərait yaradır. Heç vaxt dünyada indiki kimi ünsiyyətin genişlənməsi və artması olmayıb. Bütün bunlar qlobal dilin yaranmasını qaçılmaz edir [5, s. 67].

Deməli, üç şərti əsas götürməklə - birinci dil, rəsmi dil və xarici dil bir yerdə çulğalaşanda daha cazibədar olan bir çevrəyə düşmüş olur. İndiyə qədər verdiyimiz şərhələrdə ingilis dili aparıcı olduğu üçün onun qlobal dil kimi işlənilməsinə maneçilik törədən heç bir əngəllə üzləşməmişik.

²⁶ Azərbaycan Dillər Universiteti İngilis dilinin qrammatikası kafedrası gularemammed@yahoo.com

1990-cı illərdə dünya əhalisinin təxminən 1,2-1,5 milyardı ingiliscə danışdı. Ancaq yuxarıda deyildiyi kimi, bu məsələdə say göstəricisi həlledici ola bilməz. Məsələn, Çində eyni vaxtda 8 müxtəlif dildə danışılsa da və 1,1 milyard ümumi yazı sistemi kimi heroqliflərdən istifadə etsə də, o, bir dil kimi qlobal dil səviyyəsinə yüksələ bilmədi.

Beləliklə, biz qloballığı şərtləndirən amillərin üzərinə gəlirik. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, qloballığın müəyyənləşməsində say amili həlledici amil ola bilməz. Müqayisə üçün latın dilinə nəzər salaq. Roma imperiyası dövründə latın dili beynəlxalq dil idi. Ona görə yox ki, bu dildə danışanların sayı çox idi. Ancaq bilirik ki, latın dili beynəlxalq dil kimi həyatın bütün sahələrində işləyirdi. O, insanların həyatına və qanına daxil olmuşdu, çünki o, bir tərəfdən, katolikliyin rəmzi idi, digər tərəfdən, təhsil, maliyyə, ticarət, hərbi və s. sahələrdə insanların gündəlik tələbatını ödəyən bir ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdi. Bütün bunlar çökəndə dil də çökmüş olur. Bu yaxınlığın təcrübəsi də bunu sübut edir. Rus dili sosializmin və kommunizmin rəmzi idi. Sosializm sistemi çökən kimi, dil də öz nüfuzunu itirmiş oldu. Düzdür, indi o, Rusiyanın və əhali sayına görə xeyli azalan rus imperiyasının rəmzidir, amma sabah rus imperiyası süqut edən kimi, onun dili də, təbii ki, süqut edəcək. Bunu bir zamanlar hegemonluq edən yunan, latın, ərəb, fransız və s. dillərin təmsalında da aydın görmək olar.

Təbii ki, qlobal dünyada yaranan qlobal dil də bəzi dillərin hegomonluğu, bəzilərinin isə tənəzzülü deməkdir. İndi kiçik xalqların dünya səviyyəsinə qalxma ehtimalı getdikcə azalır, insanlar daha çox təcrid olunmağa məcbur olur, çünki internet hədsiz imkanları ilə adamları əhatə edir, çat, facebook, e-mail və s. sahələrində ünsiyyət getdikcə başqa dilləri sıradan çıxardır. İndi hər kəs bir anın içində yüzlərlə insana informasiya göndərib və onu qəbul etməyi bacarır.

Beləliklə, qloballaşma labüddür və hazırkı dünyamızda ingilis dilinin qloballığının qarşısını almaq qeyri-mümkündür. Maraqlı orasıdır ki, ingilis dilinin bu missiyaya gəlib çatacağını qabaqcadan duyanlar olub. Məsələn, U.Hans-Georg yazırdı ki, fransız dili beynəlxalq diplomatiya dili kimi tanınır, eləcə də Amerikada ingilis dilinin gələcəkdə tanınması üçün Amerika açar olacaqdır. Qoy fransız dili dillərin fəvqündə dursun, ancaq Amerikada sabitlik və davamlılıq ingilis dilinin genişlənməsinə və ucalmasına səbəb olacaqdır [5, s. 66]. Belə nəticə çıxartmaq olar ki, ingilis dilinin qlobal dilə çevriləcəyini artıq o zamanlar gördükdülər. Amerikada milyonlarla adam danışmaq və yazmaq üçün müxtəlif səviyyələrdə ingilis dilindən ana dili kimi istifadə edir. Bu da heç zaman olmadığı kimi bu dilin qarşısında geniş perspektivlər açır.

Hazırda dünyanın fərqli yerlərində ingilis dilinin fərqli şəkillərdə işlədilməsinə rast gəlmək olur. Bu variantlar ərazidən əraziyə dəyişir. Onlar olduqca maraqlıdır və ona görə də onlara diqqət yetirməyi lazım bildik.

Hazırda mandarin (Çin) dili Cənubi-Şərqi Asiyada vacib dil hesab olunur. Çin dilinin geniş yayılmasına baxmayaraq, ingilis dili həmin ölkədə çox geniş istifadə olunur. Diqqəti cəlb edən budur ki, Çində ingilis dili xüsusi formada işlədilir. Çində işlədilən ingilis dili "Chinglish" kimi adlandırılır [5, s. 45].

R.Zandwoort ingilis dilinin bu yeni variantını belə ifadə edir: "Çin dili və mədəniyyətinin ingilis dilinin yazı və nitqinə təsirini özündə əks etdirən ingilis dili" [6, s. 149]. Çində işlədilən ingilis dili *Chinese English* və ya *China English* (qısa şəkildə Chinglihs) adlanır. Göründüyü kimi, Chinglish Chinese və English sözlərinin qarışığından yaranır. Bundan əlavə, Chinglish Çin sözlərinin ingilis dilində istifadəsinə də istinad edə bilər və ya əksinə. C.Cenkins yazır: "Yəqin ki, dünyada ingilis dilində danışan daha çox çinli var nəinki başqa bir millət" [6, s. 150].

Hazırda 250 milyona yaxın çinli ingilis dilində danışmağı öyrənir və ya artıq səlis danışır, tezliklə Çində ingiliscə danışanların sayı bütün Britaniya ölkələrindən daha çox olacaqdır. Hər bir Çin ideogramı bir çox mənə və təfsirlərə malik olduğu üçün, Çin fikirlərini ingilis dilinə tərcümə etmək həqiqətən də çox çətinidir. Buna görə də, Çin-ingilis hibrid sözləri olduqca çox işlədilir. Çində işlədilən və yaradılan bu yeni sözlər yalnız Çin sərəhədləri daxilində qalmır, onlar artıq çinlilərlə birlikdə dünyanın bir yerlərinə yayılmağa başlayıb. Hətta İngiltərənin özündə belə *Chinglish* variantını eşitmək mümkündür. D.Kristal yazır ki, hazırda Britaniya ərazisində "No noising" ifadəsini "Quiet please" (Sakit olun, xahiş edirəm) və ya "Slippercraft" sözünü "Treacherously icy road" (Lənətgəlməmiş buzlu yol) ifadəsinin əvəzinə işlətmək olar. Bu cür yeni yaranan çin-ingilis sözlərinin qarışığı çox zaman yumur, əyləncə variantı kimi də işlədilir [2, s. 50].

P.Paul bununla bağlı belə yazır: "Buna baxmayaraq, yeni söz və ifadələrin bu bolluğu, göründüyü kimi, ingilis dilinin qloballaşmasının əsas hərəkətverici amillərindən biridir" [4, s.11].

Qeyd edək ki, *China English* variantı *Chinese English* variantından fərqlənir. *China English* - Çin İngilis dili Çində istifadə olunan standartlaşdırma və ya standartlaşdırılmış müxtəliflik kimi başa düşülür. *Chinese English* - Çin dili öyrənənlər tərəfindən istifadə olunan ingilis dili növlərinə aiddir.

Çin İngilis dili "standart ingilis dili qədər yaxşı ünsiyyət vasitəsi olan, lakin mühüm Çin xüsusiyyətlərinə malik bir dildir" [7, s. 90].

Çinlilərin işlətdiyi ingilis dilinə aid nümunələr təqdim edək:

At K-mart, I buy hen duo clothes (K-martdan mən 10 cüt paltar aldım).

Digər nümunələr:

No parking. Trespassers will be violated.

Please cherish the water and electricity (Zəhmət olmasa su və elektrik enerjisinə qənaət edin).

Slip and fall down carefully (Ehtiyatla düşün).

Toilet is on the right, please use it friendly (Tualet sağdadır, zəhmət olmasa ondan nəzakətlə istifadə edin).

Please wait outside a moment, we make you pretty (Zəhmət olmasa bayırda gözləyin, sizi dəvət edəcəyik).

Please keep clean, no spitting (Zəhmət olmasa ətrafı təmiz saxlayın və tüpürməyin).

Please pay attention to safety, beware of slippery (Təhlükəsizliyə diqqət yetirin və sürüşməyin).

Gentlemen take ladies, please (Cənablar, ilk növbədə xanımlara yol verin).

Beware of safety, please walk slowly (Təhlükəsizliyə diqqət yetirin və ehtiyatla gəzin).

Çingliş Çin dilindən təsirlənən və ya zəif tərcümə olunan danışiq və ya yazılı ingilis dili üçün jarqondur. Bu termin adətən Çin kontekstlərində qeyri-qrammatik və ya düzgün olmayan ingilis dilinə tətbiq edilir; bəzən aşağılayıcı və ya mənfi, bəzənsə yumoristik konnotasiyalara malik ola bilər. Hazırda çingliş dünyada geniş yayılmaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2002, 150 p.
2. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2002, 150 p.
3. Phillipson R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1993, 365 p.
4. Paul J. J. Payack. A Million Words and Counting: How Global English Is Rewriting the World. UK: Kensington Publishing Corporation, 2008, 208 p.
5. Hans-Georg Wolf. Focus on English. Germany: Leipziger Universitätsverlag, 2008, 270 p.
6. Zandvoort R. W. A Handbook of English Grammar. Prentice-Hall: Longmans, 1962, 349 p.
7. Wateman J. Perspectives in Linguistics. Phoenix Books, Chicago University Press, 1963, 105 p.
8. Yule G. The Study of Language. Cambridge University Press, 2009, 273 p.

Açar sözlər: ingilis dili, variant, ikinci dil, ünsiyyət, qlobal, tələffüz

Key words: English, variation, second language, communication, global, pronunciation

Ключевые слова: английский, вариация, второй язык, общение, глобальный, произношение

English in new variations

Summary

The article deals with the English language in new variations. The English language is meant to be one of the most widely spoken languages in the world in the article. Relating with the stated problem the thoughts of the linguists such as D. Crystal has been mentioned. Referring to D. Crystal the article states that currently, more than 427 million people speak English in the world.

The author draws the attention to the facts that need to be attentive speaking English. The three aspects of the English languages are highlighted.

The article especially talks about the new variants of English such as Chinglish. It is the variant of English that is used in China by Chinese. Chinglish is observed to be spreading not only in China as well as around the world.

Английский в новых вариантах

Резюме

В статье рассматривается английский язык в новых вариациях. В статье английский язык считается одним из наиболее распространенных языков в мире. По поводу заявленной проблемы упомянуты мысли таких лингвистов, как Д. Кристал. Со ссылкой на Д. Кристала в статье говорится, что в настоящее время в мире более 427 миллионов человек говорят по-английски.

Автор обращает внимание на факты, на которые необходимо быть внимательными, говоря по-английски. Выделены три аспекта английского языка.

В статье особенно говорится о новых вариантах английского языка, таких как чинглиш. Это вариант английского языка, который используется китайцами в Китае. Наблюдается распространение чинглиша не только в Китае, но и во всем мире.

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Sahilə Bağır qızı Mustafayeva